

ELVAN ÇELEBİ'NİN MENÂKİB-NÂMESİ*

SADETTİN BULUÇ

Bellibaşlı muhtevâ ve özellikleri ile tanıtmak istediğim menâkib-nâme, XIV. yüzyılda Anadolunun ünlü, sûfî şairlerinden Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi tarafından yazılmış, manzum bir eserdir. İlk Osmanlı tarihlerinde kaynak olarak geçen¹ bu menâkib-nâmenin niteliği hakkında son yıllara değin fazla bir şey bilinmemekte idi. Bu yüzden onun hakkında öne sürülen görüşler de birtakım tahminlerden ileri gitmemiştir². Nihayet günün birinde Karaman'dan getirilen bir çuval kitap arasında bu değerli eserin yazma bir nüshası bulunarak Konya Mevlâna Müzesi kitaplığına mal edilmiştir. Bunun hikâyesini M. Önder'in bir tanıtma yazısından öğreniyoruz³. Böylece bu önemli eserin elimize geçmiş olması, büyük bir şans sayılır.

Bu yazmanın nitelikleri önce M. Önder'in yazısında, daha sonra ise Abdülbâki Gölpınarlı tarafından geniş biçimde belirtilmiştir⁴. Eser, mesnevî tarzında olup, «feilâtün mefâ'ilün feilün» veyâ, yerine göre «fâ'ilâtün mefâ'ilün fadün» vezni ile yazılmıştır. Bugün 118 yapraktan oluşan yazma, baş ve iç kısımdan biraz eksiktir; her sayfada 11 satır vardır. Yazısı bakımından, çağının (XIV. yüzyıl) harekeli, güzel bir nesih örneği sayılabilir. Başlıklar Farsça olup, dil bakımından aksaktır. Bu arada birtakım âyetler de geçmektedir.

* Bu yazı, Eylül 1978'de Sarajevo'da toplanan III. Osmanistik Kongresi'ne sunulan bildirinin metnidir.

1 Âli, *Âşık Paşa-Zâde Tarihi*, İstanbul 1332, medhal; F. Babinger, *Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Hannover 1925, s. 11

2 F.M. Köprülü, «*Âşık Paşa*» mad., İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1960, c. I, cüz : 9, s. 702; aynı müellif, «*Âşık Paşa-Zâde*», mad., aynı eser, s. 708

3 Bk. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1959, c. LV, s. 84-88

4 Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara 1972, c. III, s. 417-420

Menâkıb-nâmenin adı, kitabın sonunda (118^a) «[el-] Menâkıbü'l-ıudsiyye fî menâşibi'l-ünsiyye» (= Tanrısal mertebelerle ilgili kutsal menkıbeler) olarak belirtilmiştir. Yazar adı ise, başta üstünlü elif ile (Elvân) biçiminde birkaç yerde zikredilmiştir; 3^a'da :

İy Huzâvend-i âlim ü dâna
Sen Kerem kıl kemîne Elvân'a.

60^a'da :

İşigünde kemîne kıldan kem
Çünkim Elvân'dur iy Paşa Muhlîş

Bu durumda F. Babinger'in Garîb-nâme üzerine yazdığı bir makalede⁵ (Elvan) adını (Ulvan) diye okuması doğru değildir.

«El-Menâkıbü'l-ıudsiyye» bir yandan, cedd-i adâ diye tanıtılan Dede Garkın adındaki şeyh ile, Elvan Çelebi'nin büyük dedesi Baba İlyas tarafından kurulup oğulları ve torunları tarafından geliştirilen Babalık'ın tarihçesini anlatmakta, bir yandan da Selçuklu devrinin sonlarına doğru Anadolu'nun bâzı sosyal ve kültürel hâdiselerine ışık tutmaktadır.

Yukarıda belirttiğim gibi, baştan biraz eksik olduğu anlaşılan yazma, münâcât ile ilgili şu beyitlerle başlar :

Lâ-yezâl ü ahad kadîm ü kadîr
Zü'l-celâl ü şamed âlim ü naşîr
Fâtır ü hâlik u kerîm ü rahîm
Gâfir ü râzık u hakîm ü âzîm.

4^b'de münâcâtın sonunda :

Rûzi kıl iy Müheymin ü Cebbâr
Bî-tenâvvuk ma-ânî vü esrâr

beyitinden sonra, başlığa göre, bir na't beklenirken, aradan yaprak düştüğü için, 5^a'da Selçuk Sultanı (Alâeddin ?) ile Şeyh (Dede Garkın ?) ve müridleri arasında geçen bir vaka anlatılmaktadır. 6^b v.dd. Şeyh Garkın Dede'nin bâzı nitelik ve özelliklerine ayrılmış bulunuyor. Buna göre, Seydî Ahmed-i Kebîr, kükreyen bir arslan sırtında ve elinde kamçı yerine bir yılan olduğu halde gelirken, Dede Garkın duvara binip onu karşılar. A. Gölpınarlı'nın yukarıda adı geçen eserde değindiği gibi⁶, bu menkıbe, da-

5. Bk. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, 1928, c. XXX, s. 91-97.

6. Bk. A. Gölpınarlı, *aynı eser*, s. 417 v.d.

ha önce Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr ile Bâyezîd-i Bestâmî ve sonra Hacı Bektaş ile Seyyid Mahmûd-i Hayrânî arasında da geçer. Seydî Ahmed-i Kebîr, ünlü Şeyh Ahmed-i Rifâî olup, H. 575 (1179)'de Basra'da ölmüştür. Buna göre, menkıbenin burada icâdedildiği bellidir. 9^a v.dd. Dede Ğarkın ile Baba İlyas arasındaki ilişkiye ayrılmıştır. Burada Ebû'l-Bekâ diye anılan Şeyh İlyas ile Dede Ğarkın bir mağarada buluşturulur. Elvan Çelebi, bu iki ulu şeyhin bir araya gelmesini «mecma'ü'l-bahreyn» diye gösterip Şeyh İlyas'ı şöylece över (14^b) :

Arş turağlu yaşıl alemli Şeyh
Boz buraklı vü nûr imâmelü Şeyh.

Şâire göre Tanrı, Baba İlyas'a bir boz burak sunmuştur; ayrıca adası Hızır da onun yoldaşdır. Bundan sonra (17^a v.d.) Baba İlyas'ın oğulları mahzen-i esrâr Ömer Paşa, mahmeded sahibi Mahmûd, mekremet ehli Yahya, «ağlaşü'l-halk» diye vasıflandırılan Hâlis ve nihayet «eşrefü'l-halk» olarak gösterilen Muhlis Paşa zikredilmiştir. 19^b. v.dd. Selçuklu sultanı Alâeddin'in veziri ile birlikte Baba İlyas'a biat etmeleri ile bu sultanın Gıyaseddin tarafından zehirlenmesine ayrılmıştır. Menâkıb-nâmede bu iki sultandan birincisi rahmet, ikincisi nefretle anılır. 21^a-30^b'de Çat kadısı Kûre Kadı ile Çat hâkimi Rûzbih'in Baba İlyas'a karşı harekete geçmeleri nakledilmiştir. Bundan sonra (30^b-36^b) Baba İshak'ın ayaklanmasına geçilip bununla ilgili hâdiseler etraflıca anlatılmaktadır. Menâkıb-nâme'ye göre, Şeyh İlyas'ın isteği hilâfına Şam'dan Anadolu'ya geçip Amasya'ya gelen Baba İshak, sonunda Sultan Gıyaseddin'in kuvvetlerine yenilerek savaş alanında kaybolup gider. Baba İshak'ın yandaşlarından 600 kişi esir alınıp öldürülmek üzere Antalya'ya götürülür. Burada Celâleddin-i Karatayî araya girip esirleri kurtarır. Bu vakadan sonra (38^b v.dd.) Baba İlyas 40 gün Amasya kalesinde tutuklu kalır; ve artık ölümü yaklaşan Şeyh, duvarı yarararak içeriye giren boz atına binip Tanrı'ya yönelir. 39^b-43^b'de, Besmele'den sonra, Baba İlyas'ın oğulları Ömer, Yahya, Mahmud, Hâlis Paşa'lar çeşitli vasıfları ile övülürler. Elvan Çelebi, dedesi Muhlis Paşa'ya geniş bir yer ayırır (43^b-66) ve bu arada onu :

Ol Çalap nûrıla tolu Paşa'm
Ol kamudan yoli ulu Paşa'm

ve bir başka yerde :

Hâliš ü Muhliš ibn-i Şeyh İlyâs
Ol hümâyûn-şîşâl pâk-enfâs

yollu metheder. Menâkıb-nâmede (45^b-60^a) geçtiğine göre, Baba İlyas'ın

zâviyesi yanınca, henüz beşikte bulunan Muhlis, üç gün üç gece ateşin içinde kalır; ancak Tanrı'nın kudreti ile yanmaz. Çat'da Şerefeddin Hoca adında bir ulu kişi seferden dönerken zâviyeye uğrar; beşikte ağlayan, güzel bir çocuk görür. Kendi evlâdı olmadığı için bu yavruyu alıp evine getirir, yedi yıl besler. Muhlis yedi yaşına girince (boz atlı = Baba İlyas) Mısır'ı ona makam yapar. (Boz at) Muhlis'i sırtına alıp Mısır'da Melik Zâhir'in otağına götürür. Henüz yedi yaşında olmasına rağmen türlü dil bilen Muhlis, Mısır'da yedi yıl daha kalır ve daha ondört yaşında iken gayb işaretinin sırrına erer. (Boz buraklı), Rûm'a gitmesi için ona destur verir. Muhlis yolda birtakım güçlüklerle karşılaştıktan sonra Rûm'a gelir. Orada herkesten saygı görür. Ancak Konya ahâlisi ona karşı kötü davranır ve Sultan Gıyaseddin'e şikâyete gidip Muhlis'in sihirle uğraştığını ve tahtta gözü olduğunu öne sürer. Bunun üzerine Muhlis hapse sokulur. Yemeden içmeden, yüz gün zindanda kalır ve sonra mancınika konup atılır. Ancak Tanrı onun yardımcısıdır; Hızır yetişip onu daha havada iken tutar. Halk dehşet içinde kalır. Sonra Sultan çıkagelir, olup bitenleri öğrenince yeniden mancınika atılmasını emreder. Fakat yine boz atlı, yeşil giysili bir ihtiyar yetişip Muhlis'i havada tutar. Bundan kısa bir süre sonra da Sultan Gıyâseddin ölür. Böylece Şeyh Muhlis serbest kalıp Arapkir'deki sarayına çekilir. Bir müddet sonra sultanın sarayına davet edilir. Şeyh gelip altı ay orada kalır; yıl : H. 672. Menâkıb-nâme'de (57^b v.d.) bu tarihte Elvan Çelebi'nin babası Âşık Paşa'nın iki yaşında olduğu ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin aynı yılda öldüğü belirtilmektedir.

Eserde (s. 60^b-66^a) Gülşehir'de halife olarak bulunan Şeyh Osman'dan bahis geçer. Günün birinde Muhlis Paşa onun zâviyesine inip bazı vasiyetlerde bulunur ve bu arada on yıl geçtikden sonra Şeyh'in kızını, kendi oğlu Ali'ye (Âşık Paşa) vermesini diler ve sonunda ölür. Şeyh Muhlis'in vasiyetini yerine getiren halife Osman, Arapkir'e adam gönderip Âşık Paşa'yı Gülşehir'e çağırır. Bu vesile ile Elvan Çelebi, babasını şöyle över :

Gün gibi sözi yahtulu dâyim
İzz ü ikbâl ü devleti kayim
Nûr ağızlu beñizlü nûr sözlü
Haq hulu haq bakışlu haq gözlü.

Âşık Paşa Gülşehir'e gelip halife Osman'ın kızı ile evlenir.

Menâkıb-nâme'de Tanrı'nın Âşık Paşa'ya zâhirî, batinî her şeyi verdiği anlatıldıktan sonra 69^b-77^a'da onunla ilgili mübeşşerât, 77^a-82^a'da mekşûfât ve vâridât, 82^a-87^b'de ise Paşa'nın ön fazileti sıralanmış bulun-

maktadır. Faziletleri arasında onuncusu olarak on bâblık kitabı (Garîb-nâme) gösterilmiştir. Elvan Çelebi 88^b'de babasına :

Es-selâmü aleyk iy Âşık
Es-selâmü aleyk iy şâdık

beyti ile başlayan bir kasidâ sunar. Bundan sonra onun ölümü anlatılır. 89^a'dan Âşık Paşa'nın H. 733 saferinin 13. salı günü (13 Kasım 1332), 63 yaşında vefat ettiğini öğreniyoruz. Elvan Çelebi bu vesile ile (91^b v. d.) babasına (Âşık) redifli, coşkun bir mersiye yazmıştır.

Menâkıb-nâme'nin sonlarına doğru (94^a-116^a) Baba İlyas ile Şeyh Muhlis ve Âşık Paşa'nın halifeleri olan Ayneddin, Şeyh Osman, Saruca, Şeyh Alay, Şeyh Eşref, Alîşir, Şeyh Affan, Hacı Mihman, Ebu Bekir, Seyfeddin, Habib, Hacı Bektaş tanıtılmaktadır. Bunların arasında adı geçen Ede Balı, herhalde Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'in kayınbabası olmalıdır.

Menâkıb-nâme'nin bittiği tarih sonda (118^a) şu beyitle açıklanmaktadır.

İrdi encâma nâme-i kudsî
Oldı târîh heft-şad ü sî sî.

Buna göre «el-Menâkıbü'l-kudsiyye» H. 760 (1358/1359) da sona ermiştir. Bu tarih ayrıca 101^b'de de geçer. Bu durumda M. Önder'in yukarıda adı geçen makalesinde bitiş tarihini h. 733 (1332/1333) olarak göstermesi gerçeğe uymamaktadır. Eser 118^a'da :

İnkâr ü cehli terk idüben gel şafâyıla
Tâ kim olasın ol Çalabun rahmetine tuş

beyti ile sona erer.

Elvan Çelebi menâkıb-nâmesinin elde edilmesi ile, bâzı tarihî gerçekler ortaya çıkmış bulunmaktadır. Nitekim M. Fuad Köprülü, İslâm Ansiklopedisi'ndeki «Âşık Paşa» maddesinde «Amasya Tarihi» müellifi Hüseyin Hüsâmeddin'i, Âşık Paşa ile ailesi hakkında bilgi verirken, herhangi bir kaynak göstermediğinden dolayı, haklı olarak eleştirir. Ancak Köprülü'nün bu konuda yine H. Hüsâmeddin'den aktardığı bilgilerin, Elvan Çelebi menâkıb-nâmesi ile yer yer doğrulandığı görülmektedir. Bu arada «el-Menâkıbü'l-kudsiyye» ile ortaya çıkan başlıca gerçekler şunlardır :

1. F. Köprülü, yukarıda değîlilen «Âşık Paşa» maddesinde, Hüseyin Hüsâmeddin'e dayanarak, Baba İlyas'ın oğlu ve Âşık Paşa'nın babası

Muhlis Paşa'nın Mısır'da öldüğünü yazar. Ancak Elvan Çelebi menâkıb-nâmesinden anlaşıldığına göre, Muhlis Paşa Mısır'da değil, Anadolu'da ve bu arada belki Kırşehir veya Arapkir'de ölmüş olmalıdır.

2. Muhlis Paşa'nın oğlu. Âşık Paşa'nın birtakım siyasi işlere karıştığı ve bu arada elçi olarak Mısır'a gittiği öne sürülmüştür⁷. Oysa Elvan Çelebi bundan hiç bahsetmez. Ona göre, Âşık Paşa daha genç yaşında dünya işlerine karşı ilgisiz kalarak tam bir velî gibi yaşamıştır.

3. Âşık Paşa'nın nerede doğduğu, çocukluğunu nerede geçirdiği bilinmemekte idi. Menâkıb-nâme'de geçtiğine göre, Baba İlyas ailesinin Arapkir'de bir sarayı olup Âşık Paşa çocukluğunu burada geçirmiştir.

4. İslâm Ansiklopedisi'nde Âşık Paşa'nın ölüm tarihi milâdî 1333 olarak gösterilmiştir. Halbuki bu tarih 1332 olacaktır.

5. Hüseyin Hüsameddin, Elvan Çelebi'nin, kendi adını taşıyan köydeki türbesine ait H. 753 tarihli bir kitâbeden bahseder⁸. Ancak elimizdeki menâkıb-nâme H. 760'da yazıldığına göre, 753 tarihi geçerli olamaz.

«El-Menâkıbü'l-ı-kudsîyye»nin dili üzerinde ayrıca durmak gerekir. Ancak böyle bir araştırmayı başka bir vesile ile gerçekleştireceğimizi belirtirken⁹, şimdilik şu açıklama ile yetinmek istiyorum. Elvan Çelebi'nin menâkıb-nâmesindeki dil, çağının ve bu arada babasının yalın, özlü türkçesine karşılık, ağır olup arapça, farsça sözcük ve tamlamalarla doludur. Eser bütünüyle değerlendirilince, Elvan Çelebi'nin esaslı bir medrese ve tekke eğitimi gördüğü açıkça göze çarpar. Üslûbu bakımından ağır olan menâkıb-nâme dîni tasavvufî muhtevası ile de çetin bir metindir. Bu arada eserde geçen tarikat uluları ile büyük şeyh ve tarihî kişilerin keskin, aydın çizgilerle değil, daha çok esrarlı ve donuk bir hava içinde tanıtıldıklarını belirtmeliyiz.

⁷ Bk. M.F. Köprülü, «Âşık Paşa» mad., aynı eser, s. 701

⁸ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Târîhi*, İstanbul 1327-1330, c. I, s. 109.

⁹ Menâkıbnâme'nin dili üzerine bir bildiri, Şubat 1979'da İstanbul'da toplanan II. Millî Türkoloji Kongresi'ne sunmuş bulunuyorum.